

4. Đurašević Silvana. Tourism in Montenegro : A destination management perspective / Silvana Đurašević [Electronic resource]. – Mode of access : <https://hrcak.srce.hr/137485>
5. Global Communities. Montenegro [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.globalcommunities.org/montenegro>
6. Metodijeski Dejan, Temelkov Zoran. 2014. Tourism policy of Balkan countries: Review of national tourism development strategies / Dejan Metodijeski, Zoran Temelkov // UTMS Journal of Economics. – 2014. – № 5 (2). – P. 231–239.
7. Montenegro Tourism Development Strategy to 2020 / Montenegro Ministry of Tourism and Environment [Electronic resource] – Mode of access : <http://www.mrt.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=89273&rType=2&file=01+Montenegro+Tourism+Development+Strategy+To+2020.pdf>.
8. Radulovic Janko. The problems of regional development in Montenegro / Janko Radulovic // Applied Studies in Agribusiness and Commerce. – 2013. – Vol. 7, Numbers 2–3. – P. 85–88.
9. Statistical office of Montenegro [Electronic resource]. – Mode of access : <http://monstat.org/eng/novosti.php?id=2143>.
10. Statistical Yearbook of Montenegro 2017 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://monstat.org/userfiles/file/publikacije/godisnjak%202017/18.pdf>.
11. Travel & Tourism Economic Impact 2017. Montenegro / World Travel & Tourism Council (WTTC) [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic-impact-research/countries-2017/montenegro2017.pdf>.

Пикулык Оксана. Региональные особенности развития туризма и туристической политики в Черногории. В статье исследуются региональные особенности развития туризма в Черногории. Анализируются динамика и географическая структура туристических потоков страны. Осуществлен анализ развития туристической инфраструктуры в стране. Исследованы региональные различия туристических потоков в Черногории. Охарактеризованы основные туристические кластеры Черногории и отмечаются их преимущества и проблемы развития. Исследуются особенности и основные направления региональной туристической политики страны. Определяются основные проблемы и перспективы развития туристической сферы в Черногории.

Ключевые слова: туризм, региональное развитие, Черногория, региональная туристическая политика, туристические кластеры, туристическая деятельность, стратегия развития туризма.

Pikulyk Oksana. Regional Features of Tourism Development and Tourism Policy in Montenegro. The article is devoted to the study of regional features of tourism development in Montenegro. The dynamics and geographic structure of tourist flows of the country are analyzed. The analysis of development of tourist infrastructure in the country is carried out. The regional differences in tourist flows in Montenegro are investigated. The main tourist clusters of Montenegro are characterized and their advantages and problems are noted. The features and main directions of the country's regional tourism policy are explored. The main problems and prospects of tourism development in Montenegro are determined.

Key words: tourism, regional development, Montenegro, regional tourism policy, tourist clusters, tourism activity, tourism development strategy.

Стаття надійшла до редколегії
25.05.2018 р.

УДК 911.3: 930:908(497.2)

**Віктор Патійчук,
Ольга Філон**

Основні проблеми розвитку туристичного комплексу Болгарії

Розглянуто особливості та значення розвитку туризму в Болгарії. Досліджено передумови й чинники розвитку туристичного комплексу цієї країни. Визначено головні напрями спеціалізації туристичної сфери Болгарії. Здійснено аналіз головних показників діяльності туристичного комплексу держави. Указано на специфіку розвитку туристичної сфери Болгарії. Узагальнено рівень розвитку туризму країни у порівнянні з іншими європейськими державами. Розкрито основні проблеми та вказано на перспективи розвитку туристичного комплексу Болгарії.

© Патійчук В., Філон О., 2018

Виділено п'ять основних груп проблем функціонування сучасного Болгарського туристичного комплексу: законодавчо-управлінські; економіко-соціальні, культурно-ментальні, безпекові, а також організаційно-територіальні.

Ключові слова: туристичний комплекс, спеціалізація туризму, територіальні відмінності, міжнародний туристичний центр, проблеми туристичного комплексу, Болгарія.

Постановка наукової проблеми та її значення. Протягом десятків років Болгарія залишалась улюбленим місцем відпочинку пострадянських туристів. Адже її курорти відомі сприятливим м'яким кліматом із достатньою кількістю сонячних днів, чистим і прозорим Чорноморським узбережжям зі зручними пляжами, де немає припливів й відпливів тощо. Болгарські туристичні центри пропонують своїм гостям хороші готельні умови, низькі ціни й високу якість туристичних послуг. Окрім того, ця країна відома своїми давніми етнічними традиціями, смачною кухнею та численними пам'ятками історії й архітектури, що приваблюють до себе туристів з усієї Європи, світу загалом. Щорічно Болгарію відвідує близько 8,5 млн іноземних туристів, адже вона має для цього достатню кількість необхідних рекреаційно-туристичних ресурсів й налагоджену систему надання порівняно якісних туристичних послуг [8]. Ця країна в сучасних умовах її економіко-туристичного розвитку приваблива для відпочинку багатьох тисяч наших співвітчизників. Проте у функціонуванні туристичного комплексу Болгарії існує чимало проблем, які мають певну подібність з українським туристичним бізнесом. Усе це заслуговує на увагу науковців й, отже, зумовило вибір теми статті.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Проблемами розвитку туристичного комплексу країн займаються багато закордонних та українських науковців. Окремі питання функціонування туристичного бізнесу в сучасних умовах його розвитку розглянуто в працях В. Абрамова [6], А. Александрової, О. Бейдика, М. Біржакова, А. Глушко, Г. Ковалевського [6], В. Сеніна, Т. Ткаченко, А. Чудновського, Л. Шульгіна й ін. Оцінку нових тенденцій розвитку ринку туристичних послуг у Болгарії виконано в роботах таких науковців, як М. Божинова [1], В. Давидова, Р. Драганов, К. Жекова, В. Матеш [7], П. Пейковська [1], П. Стойкова та ін. Проте чітку деталізацію проблем розвитку туристичного комплексу Болгарії в науковій літературі зроблено порівняно мало.

Мета статті – визначити основні проблеми сучасного розвитку туристичного комплексу Болгарії.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Туризм у Болгарії – це одна з прибуткових галузей, що регулярно поповнює державний бюджет. Так, прямі доходи від туризму в Болгарії у 2017 р. становили 2 млрд євро [4]. За даними Федерального агентства з туризму Болгарії, у 2017 р. цю країну відвідали 6,5 млн іноземних туристів (приріст, порівняно з аналогічним періодом минулого року, склав 7,5 %). Серед них 3,3 млн осіб – це громадяни Європейського Союзу (у цьому сегменті ріст досяг 30 %). Частіше від інших у Болгарію приїжджають туристи з Румунії (613 тис.), Німеччини (562 тис.), Греції (558 тис.), Великобританії (404 тис.), Чехії (149 тис.) і Швеції (116 тис.) [5].

Болгарія має сприятливі умови для відпочинку в будь-яку пору року, адже тут є не лише комфортабельні приморські курорти, але й численні гірськолижні бази із порівняно низькими цінами перебування в них. Завдяки наявності на території країни значних туристичних ресурсів, вона надає багато туристичних послуг різноманітної спеціалізації та рівня обслуговування. Так, у сучасних умовах розвитку туристичної сфери Болгарія спеціалізується на бальнеологічному, лікувально-оздоровчому, пізнавально-культурному (етнічному, культурно-розважальному, відпочинковому, пізнавально-оглядовому), бізнесовому, релігійному, подієвому, гастрономічному, пляжно-відпочинковому й спортивному туризмі (гірськолижному, водному, велосипедному, альпінізмі, автотуризмі, треккінгу тощо), а також агротуризмі.

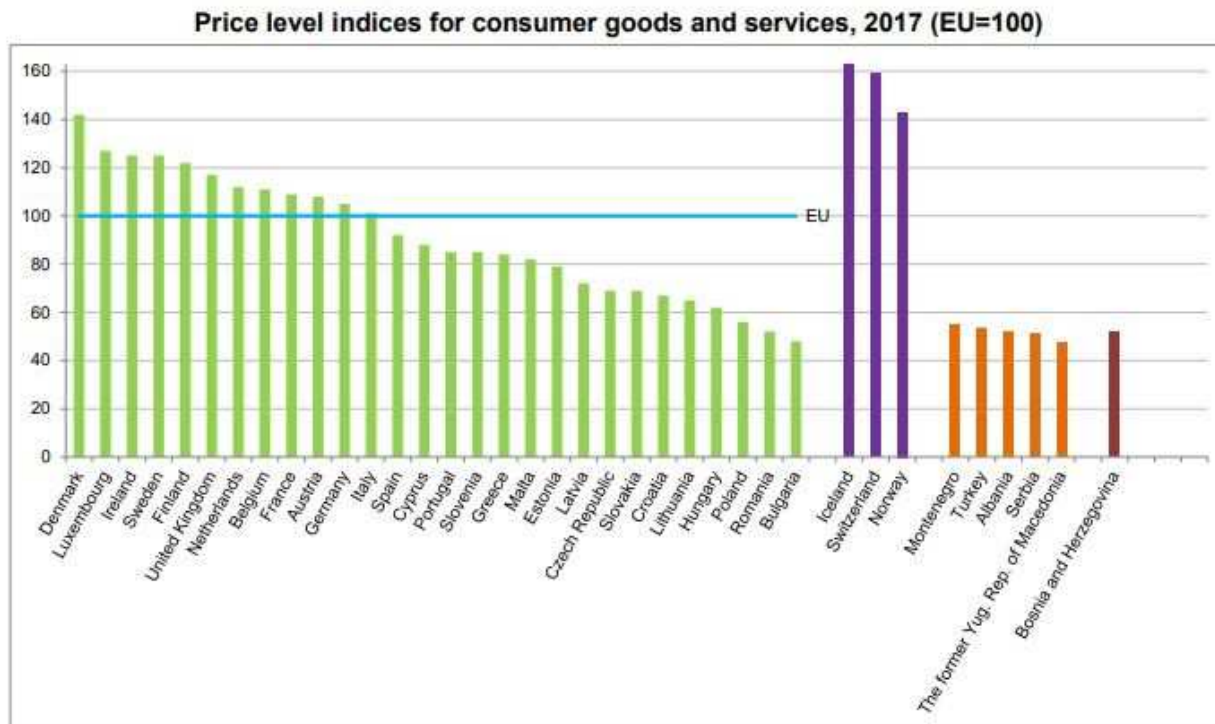
За офіційною статистикою, у країні нараховується понад 40 тисяч історичних пам'яток, що належать до різних епох, 170 православних монастирів, 38 культурних центрів, понад 300 музеїв і галерей, а також дев'ять об'єктів, уключених до Списку культурної спадщини ЮНЕСКО (сім культурних об'єктів, серед яких три – визнані шедеврами людського генія; два – природні, один із яких є природним феноменом виключної краси та естетичної важливості) [12]. Це становить хорошу базу для розвитку культурно-пізнавального й етнографічного туризму. Болгарія – православна країна з дуже давніми та глибокими національними традиціями. Тут збереглося багато святинь, уклонитися яким приїжджають віряни з усього світу. Величні монастирі, чудові храми й численні каплиці з цікавою історією приваблюють до себе любителів релігійно-паломницького туризму.

У державі наявні понад 600 мінеральних джерел та грязевих ресурсів. Болгарія має три національні парки, дев'ять природних парків, вісімдесят дев'ять заповідників і 2240 природних пам'яток різного походження [13]. У країні є багато хвойних та листяних лісів, а також сприятливих для гірськолижного туризму схилів (майже 20 гірських вершин), на яких сніг лежить протягом 120 днів (до 4-х місяців) у рік, а високо в горах – до 7–8 місяців щорічно. Оздоровчий відпочинок у Болгарії популярний на лікувальних і мінеральних джерелах поблизу північних гір. Дві третини території Болгарії складають гірські масиви, які вражають різноманіттям – від скелястих масивів Пірінських і Рильських гір до м'яких, округлих вершин Родопських гір. Найважливіша перевага болгарських гір – їх первісна природа. У лісах багато дичини, у річках – риби, багато квітів й інших видів рослинності, що давно зникли в Європі, тут збережені. У чотирьох найкрасивіших гірських масивах країни – Родопи, Ріла, Пірін, Вітоша – розміщені сучасні гірські курорти. Автотуристи можуть розраховувати на досить розгалужену мережу доріг, що забезпечує доступ до найцікавіших природних, історичних і культурних визначних пам'яток, до населених пунктів і курортів. У Болгарії наявні значні ресурси для розвитку пішохідного туризму, для якого тут немає сезонних перешкод. Переважно для потреб пішохідного туризму в країні побудовано понад 300 туристських будиночків, хатин і високогірних заслонів, розгалужена мережа яких дає змогу завершувати найдовші переходи протягом одного дня. Позначені маршрути становлять тисячі кілометрів, що забезпечує високий ступінь надійності при пересуванні в гірській місцевості. У Болгарії прийнято чотирьохколірне стрічкове маркування, характерне для більшості європейських країн із розвиненим пішохідним туризмом [7]. Основні кольори – червоний, синій, зелений, жовтий, а білий – допоміжний. Варто знати, що червоним кольором позначені гребені гір. Зимове маркування складається з жовто-чорних металевих стовпів висотою від 3 до 4 метрів, якими позначають найбезпечніші місця пересування на маршрутах при значній глибині сніжного покриву.

У мальовничих гірських куточках країни розміщено велику кількість готелів, кемпінгів, туристичних готелів і баз відпочинку, більшість із яких функціонують протягом року. Болгарія приваблює іноземних туристів різноманітною природою з мальовничими долинами та численними карстовими печерами, чистим гірським і морським повітрям, багатою флорою й фауною. Це дає можливість розвивати такі екзотичні види туризму, як спелеологія, альпінізм, сафарі на тварин, туристичне мисливство й рибальство, збирання грибів та ягід тощо. Близько 400 км берегової лінії Чорноморського узбережжя вкриті золотистими пісками зі зручними пляжами, що становить основний туристичний ресурс для розвитку пляжно-рекреаційного та морського відпочинку. Температурний режим повітря й морської води сприятливий для дитячого та сімейного відпочинку, адже морська вода добре прогрівається влітку й має низьку солоність. У прибережній смузі немає небезпечних виступів і різких обривів дна. У країні діє понад сто добре обладнаних пляжних територій на Чорноморському узбережжі. Саме тому літній пляжний відпочинок досить популярний у Болгарії, а це приваблює численних іноземних відпочивальників переважно з країн Центральної та Східної Європи. Цьому також сприяють хороший туристичний сервіс і прийнятні ціни.

За офіційними даними, Болгарія на сучасному етапі свого соціально-економічного розвитку є індустріально-аграрною країною з розвинутою сферою послуг. Економіка зростає стабільними темпами (близько 6 % на рік), порівняно низьким є рівень інфляції в країні [9]. За офіційними даними Євростату, у 2017 р. ціни на товари широкого вжитку й туристичні послуги були найнижчими саме в Болгарії, а найвищі – у Данії (рис. 1). До переліку країн із найдешевшим рівнем цін на споживчі та туристичні послуги потрапили також Польща, Румунія й Чехія, а до найдорожчих – Люксембург, Швеція, Ірландія й Фінляндія. Загалом ціни на турпослуги та споживчі товари в Болгарії вдвічі нижчі за середньоєвропейські, а в Данії на 42 % вищі від цього показника [3].

У Болгарії розвинуті всі види транспорту, що виконує внутрішні міські й міжміські перевезення. У країні функціонує чотири міжнародні аеропорти – Софія, Варна, Бургас і Пловдив. Проте внутрішні авіап перевезення розвинуті слабо. У державі досить розвинута мережа автомобільних доріг та залізниць. Зі столиці в різні куточки держави йде багато автобусних маршрутів та залізничних колій. Популярним видом транспорту в Болгарії є таксі, яке використовують як для міських, так і міжміських поїздок. У країні діє чотири міжнародні водні порти: Варна, Бургас, Балчик – на Чорному морі та Сілістра – на Дунаї. На думку експертів, ціни на транспортні послуги в країні помірні. Квитки на залізничний транспорт дешевші за автобусний на 30 % [11]. Орендувати автомобіль можуть особи,

Рис. 1. Порівняльний рейтинг цін на товари широкого вжитку та туристичні послуги в 2017 р. в країнах ЄС [3]

які досягли 18 років. Можливі знижки для осіб, молодших за 25 років. Водій повинен пред'явити права міжнародного зразка та діючий паспорт. Вартість оренди – від 20 євро за добу [13]. Міський транспорт країни представлений автобусами, тролейбусами й трамваями. Найкраще розвинутий міський транспорт у Софії. У столиці також функціонує метро, яке складається з двох ліній. Рухомий склад транспорту в ній практично весь оновлений, на маршрутах курсують комфортабельні автобуси та інші транспортні види. В інших містах країни ситуація складніша – автопарк представлений застарілими автомобілями. Весь транспорт зазвичай дотримується розкладу як усередині міст, так і за їх межами. Крім автобусів великої місткості, по дорогах Болгарії курсує багато маршрутних таксі.

Загальна протяжність залізних доріг у державі становить понад 7 тис км. Ціни на поїзди у поїздах різних класів, яких у Болгарії є два (пасажирський та експрес), порівняно невисокі. У випадку транзитного поїзду територією країни рекомендують купувати квитки на потяги міжнародних перевізників – поїзд у них дорожчий, але й комфорт вищий. Проблем із придбанням квитків, як правило, немає за винятком курортних напрямків (Варна, Бургас) [11].

Останнім часом у країні з'явилися чотири- та п'ятизіркові готелі з конгрес-центрами, сучасними переговорними пунктами, бізнес-центрами й іншими всіма необхідними умовами для проведення ділових зустрічей, симпозіумів і конференцій, що стимулює розвиток ділового й конгресового туризму. З'явилися нові інфраструктурні елементи, що не були притаманні болгарському туристичному ринку, а саме: поля для гольфу, аквапарки, басейни на дахах готелів, вертолітні майданчики, виставкові зали, сра-салони тощо. В останні роки в болгарську готельну індустрію почали вкладати інвестиції такі визнані міжнародні готельні гіганти, як «Hilton», «Kempinski i Radisson», «Sheraton» та ін. [15]. Болгарія вже не перший рік пропонує своїм туристам у готелях й апартаментах послугу «все включено». За оцінками експертів, сучасний рівень обслуговування в готелях Болгарії не поступається готелям Туреччини і Єгипту [14]. Важливо, що послуга «все включено» є лише в готелях категорії 4–5 зірок, у 2–3-зіркових – напівпансіон, або ж без харчування в готелі. Ціни на продукти харчування в країні порівняно невисокі, тому замовити обід можна в численних кафе, ресторанах, тавернах, у яких подають як національні, так і страви європейської та азійської кухні [3]. Багато туристів у приморських містах Болгарії користуються послугами закладів громадського харчування, у які можна принести свої продукти для приготування їжі з них. Наприклад, зі спійманої або придбаної на ринку риби, можна замовити страву в місцевому ресторані.

Болгарія відома своїми рибними ресурсами. У її прибережній смузі і прісноводних водоймах водиться багато різноманітної риби (ставрида, камбала, пеламіда, скумбрія, лефера тощо). Це викликає спортивний інтерес і стимулює приїзд іноземних туристів, котрі люблять риболовлю. Країна має давні національні рибальські традиції та пропонує спеціалізовані риболовні тури в міста Балик, Несебір, Созополь, Балчик й інші, де розміщені старовинні рибальські містечка. Тут також проводять спеціальні екскурсії, виходи в море для ловлі риби, майстер-класи з рибальського мистецтва та приготування рибних страв тощо. Цікавими є спеціалізовані винні тури країною, у яких можна ознайомитися з давніми традиціями болгарського виноградарства й виноробства та скуштувати смачне місцеве вино, а також почути захоплюючі історії про його виробництво.

Туристичний сервіс Болгарії пропонує широкий вибір цікавих і пізнавальних екскурсій, наприклад, у такі старовинні міста, як Созополь, Несебр, Балчику тощо. Розважальна програма на Болгарському узбережжі досить різноманітна. Для сімейного відпочинку тут розміщені численні аквапарки, атракціони, ігрові, спортивні майданчики й дельфінарії (найцікавіший, наприклад, у Варні). В іноземних туристів викликають зацікавлення болгарські міста-музеї, такі як Арбанаси, Банско, села-пам'ятки архітектури, етнографічні музеї та заповідники, наприклад Боженди, Жеравна, Етира тощо.

Болгарія була й залишається лідером пляжно-рекреаційного туризму в країнах Центрально-Східної Європи. Адже на її Чорноморському узбережжі сприятлива й жарка погода в літній сезон. Окрім того, зручні піщані пляжі із порівняно неглибокими прибережними територіями, теплою морською водою, прохолодними парками, оновленими та сучасними готелями й гарним рівнем обслуговування приваблюють сюди щорічно тисячі відпочивальників не лише із сусідніх країн, держав колишнього соціалістичного табору, але й іноземних туристів зі Скандинавії та інших Північних країн Європи й світу. Тому саме на літо припадає пік приїзду іноземних туристів і максимум надання різноманітних туристичних послуг. Тут розміщені такі відомі курортні центри, як «Золоті піски», «Сонячний берег», «Ахтопол», «Варна», «Балик», «Бургас», «Бяла», «Дюни», «Камчия», «Китен», «Кранево», «Несебір», «Обзор», «Поморіє», «Приморско», «Русалка», «Св. Влас», «Св. Константан і Елена», «Созополь», «Чайка» тощо.

Болгарія, конкуруючи в цьому напрямі з іншими країнами Європи й світу, поступово розвиває суміжні туристично-відпочинкові види діяльності, такі як, наприклад, дайвінг, серфінг, водні лижі, підводна археологія та відеозйомка тощо. У портах Болгарії (Бургасу, Балчика, Варни, Несебіру, Свети-Уласа й ін.) в оренду та напрокат здають яхти із супроводом капітана, обслуговуючого персоналу або без них. Нині на Чорноморському узбережжі функціонують модернізовані потужні курортні комплекси – «Золоті Піски», «Сонячний Берег», «Албена», «Сонячний День», «Рів'єра», «Камбію», «Русалка», «Елініте», «Дюни», які відповідають усім вимогам сучасного туризму. Вони популярні серед іноземних туристів, оскільки віддалені від великих загазованих міст і розміщені порівняно недалеко до культурно-історичних та інших популярних туристських об'єктів. Це дає можливість туристичному бізнесу країни поєднувати різні види туристського обслуговування й приваблювати численних іноземних відпочивальників.

У Болгарії продовжують розвивати відомі ще з радянських часів бальнеологічні курорти, на яких широко використовують мінеральні води та грязі, а також вплив гірського повітря в поєднанні з лікувально-оздоровчими й екзотичними сра-процедурами. Серед найвідоміших бальнеологічних курортів слід назвати «Априлци», «Баско» (Пирін), «Борове» (Рила), «Вітоша», «Габрово», «Пампорово» (Родопи), «Тетевен», «Троян», «Трявна», «Юндола» (Родопи) та інші. Перевагою болгарських курортів є гармонійне поєднання краси природи з антропогенними чинниками й туристичною інфраструктурою та притаманною для болгарського етносу гостинністю, що створює сприятливу атмосферу відпочинку й домашнього затишку.

Значний бальнеологічний туристичний інтерес становлять мінеральні джерела, які рівномірно розміщені по всій території країни. Багато мінеральних курортів відомі ще здавна – із римських і візантійських часів, коли сюди приїжджали знать та вельможі для оздоровлення свого організму, й будували тут перші лікувально-оздоровчі об'єкти – лазні, бювети тощо. Біля них з'являлися туристичні поселення, які дійшли до наших днів, – це відомі бальнеологічні курорти Болгарії: «Кюстенділ», «Нареченські-лазні», «Писаря», «Санданські», «Сапарева-лазні» тощо. Останній із них вважається найгарячішим лікувальним джерелом на планеті (температура в них коливається від +10 до +102° С), а курорт «Нареченські-лазні» за вмістом лікувального радону й показниками радіоактивності входить до десяти найбільш відомих у світі [11]. Болгарські мінеральні води є слабомінералізованими й

потребують довготривалого вживання й мають значний цілющий ефект. Хімічний склад води в болгарських мінеральних джерелах відрізняється великою лікувальною різноманітністю. В останні роки на узбережжі Чорного моря разом зі старими бальнеологічними курортами «Св. Константан і Олена», «Поморіє» створено нові курортно-бальнеологічні центри, які оснащені сучасним обладнанням, мають кваліфікований медичний персонал і багато додаткових зручностей. Це такі готельно-санаторні комплекси, як «Добруджа» в «Албені», «Амбасадор» у «Золотих Пісках», готель «Бури гаснув» на «Сонячному Березі» тощо.

Незважаючи на чимало переваг болгарського туристичного комплексу, функціонування туристичної сфери в цій країні має певні недоліки та проблеми законодавчого й практичного змісту. Серед основних проблем розвитку туристичного комплексу Болгарії, на нашу думку, слід виділити п'ять головних груп: законодавчо-управлінські; економіко-соціальні, культурно-ментальні, безпекові, а також організаційно-територіальні. До законодавчо-управлінських належить слабка національна законодавча база, інколи дуже відмінна від європейської, що регламентує діяльність туристичних підрозділів на території країни. Наприклад, у Болгарії діють державні закони й постанови уряду, які обмежують або надмірно бюрократизують діяльність іноземних інвесторів на території країни, уключаючи прямі інвестиції в туризм. Керівництво держави вважає, що значну частку доходів від іноземного туризму, на яку воно розраховує, будуть отримувати іноземні інвестори. Тому впродовж останніх років Болгарія впустила на свою національну територію лише інвесторів у сфері будівництва та розвитку готельного бізнесу. На наш погляд, неефективною залишається управлінська політика держави щодо раціонального використання туристичних ресурсів, а також політика органів місцевого самоврядування щодо розподілу отриманих коштів від туризму й можливостей їх спрямування на подальший розвиток туристичної інфраструктури та обслуговуючого сервісу.

Слабкою є державна кадрова політика у сфері туристичного бізнесу, яка не враховує динамічних потреб сьогодення, а саме: наявності обслуговуючого персоналу зі знанням англійської мови й надання високоякісних послуг. Міністерства праці та освіти Болгарії вважають, що підготовлені для туристичної діяльності в країні кадри, у несезонний період – для пляжно-рекреаційного (не літні місяці), для гірськолижного (навпаки – у літні місяці) – залишаться без роботи. Тому, на нашу думку, керівництву держави потрібно розробити нову стратегію підготовки туристичних кадрів та програму комплексного розвитку туризму в країні. Вона повинна бути спрямована на те, щоб іноземний туризм був прибутковий цілорічно, урахувавши при цьому можливість стимулювання тих туристичних галузей, які можуть приносити прибуток у міжсезоння – восени й навесні. До таких належить діловий туризм, який набирає інтенсивного розвитку в державі, а також подієвий та етнографічний (основні етнічні фестивалі в країні проводять восени й навесні), а також сільський, гастрономічний (винний, кулінарний та інші його різновиди) і релігійно-паломницький.

За оцінками експертів, недостатньою є рекламно-інформаційна робота щодо надання туристичних послуг та їх різноманіття в країні. На туристичних Інтернет-сайтах потрібно запровадити обов'язкову трансляцію рекламно-ї ділової інформації для іноземних туристів англійською мовою. Уважаємо, що органам місцевого самоврядування в місцях туристичної привабливості та місцях відпочинку іноземних туристів доречно розмістити маркування й білборди з необхідною інформацією англійською та іншими найпоширенішими мовами (німецькою, французькою, російською й ін.).

Державі потрібно внести чіткість і ясність у ціновій політиці на туристичні послуги в різних туристичних підрозділах, зазначити можливі ризики й небажані моменти щодо туристичного обслуговування іноземних клієнтів та можливі шляхи відшкодування збитків у випадку неякісного надання туристичних послуг тощо. Наприклад, незважаючи на те, що Болгарія має безвізовий режим із багатьма державами Європи, вона не входить у зону євро, тому іноземним туристам на її території потрібно здійснювати обмінні валютні операції. Саме на обміні валют у Болгарії часто спекулюють не лише в місцях надання туристичних послуг, але й в офіційних обмінних пунктах, у яких курс прийому валюти часто буває штучно занижений і завищений продаж місцевих грошей (левів). Траплялися випадки, коли в болгарських туристичних закладах іноземцям відмовляли в наданні певних готельних послуг, які входили у вартість придбаної путівки в себе на батьківщині. При цьому з них вимагали додаткової оплати або збільшення плати за наявні номери в готелі, мотивуючи це тим, що туроператор не володів повною інформацією про реальну вартість послуг, які надає конкретний готельний комплекс, або наявність оплачених заброньованих місць у ньому, які вже зайняті.

Іноземним туристам у Болгарії часто пропонують нав'язливі послуги (відвідати той, чи інший розважальний заклад, або об'єкт громадського харчування, скуштувати ті чи інші страви, фрукти, овочі або придбати непотрібні сувеніри, за які потім доведеться сплатити). На перший погляд, криміналу в таких діях немає, проте такий нав'язливий «сервіс» призводить до багатьох незручностей, особливо для тих іноземних туристів, які не розуміють болгарської мови. Щодо місцевого населення й туристичних кадрів, то вони здебільшого погано володіють англійською, або іншою іноземною мовою, крім споріднених російської, української, сербської.

Наявні й певні ментально-етнічні особливості болгарського народу щодо обслуговування іноземних туристів. Наприклад, болгарська національність досить гостинна, і в них не прийнято відмовляти гостям. Тому, якщо іноземні туристи їх про щось запитують, наприклад підказати напрям руху до потрібного об'єкта, то вони обов'язково «допоможуть», хоча й самі можуть не знати, де він розміщений, і скерувати туриста-іноземця в хибному напрямі. Також у вуличних торгових точках (на ринках, кіосках, дрібних магазинчиках) прийнято завищувати ціни для іноземних туристів, хоча з продавцями та власниками можна домовитися про конкретну ціну на послугу або товар. Як зазначають експерти з надання послуг, болгарари є вкрай непунктуальними. Часто іноземним туристам доводиться довго чекати на замовлені страви в ресторанах (пізніше від домовленого терміну), а також на виклик таксі або зустріч із гідом тощо.

Незважаючи на те, Болгарія загалом вважається безпечною країною, іноземних туристів можуть оштрафувати за неправильне паркування. Це при тому, що у вказаному місці не було видно ніяких дорожніх знаків чи спеціальних оголошень. Водіям можуть виписати штраф, якщо вони купили болгарську «вінету» (оплату за транзит дорогами країни) й не причепили її на лобове скло свого автомобіля. Поліцейські в Болгарії можуть також оштрафувати іноземців за перехід вулиці у невстановленому місці, при тому, що місцеві жителі роблять теж саме, проте їх це не стосується. Тобто, існують неписані правила для чужоземців і своїх. Проте поліція загалом мало цікавиться іноземними туристами. Тому, якщо не перевищувати швидкість на авто, то вони не будуть спеціально зупиняти машини з іноземними номерами.

Вагомою безпековою неприємністю, пов'язаною з перебуванням туристів у Болгарії, є навала жебраків-циган, які заважають переміщенню іноземців на вулицях, доки їм не дадуть милостиню. Якщо це зробити для одного жебрака, миттєво з'явиться численний натовп, із якого важко вибратися без сторонньої допомоги. Поліцейські, зазвичай, на такі дії «прохачів» не реагують, адже цигани в Болгарії – це «особливий» соціальним прошарок, який живе за своїми правилами. Особливо багато жебраків у місцях масового відвідування іноземних туристів – поблизу відомих пам'яток культури, музеїв, церков і монастирів, закладів торгівлі тощо. У країні часто бувають крадіжки особистого майна й грошей в іноземців у громадському транспорті та місцях масового скупчення населення, а також на пляжах. Тому безпековим туристичним підрозділам, які несуть відповідальність за порядок та життя відпочивальників, окрім медпунктів і відділів рятівників на пляжах, потрібно облаштувати ще відділки спеціальної пляжної поліції, яка б слідкувала за дотриманням правопорядку на приморських територіях і в місцях масового відпочинку населення. За висновками експертів, небезпечними для іноземних туристів у містах Болгарії є значна кількість бродячих тварин, багато з яких заражені сказом, що становить серйозну загрозу для здоров'я відпочивальників. Туристичні фірми попереджають, що траплялися випадки, коли після відвідувань громадського душу на болгарських пляжах у туристів виявляли дерматологічні інфекції, а також рото-вірусні інфекції. Часто трапляються також опіки на сонці, особливо в дітей. Хоча фахівці вважають, що прибережна територія пляжів Болгарії є однією із безпечних у світі – тут немає підводних обривів, великого каміння, медуз, морських їжаків, небезпечних риб і тварин; вода помірно солоня й добре прогріта [3].

Ще однією слабкою рисою сучасного болгарського сервісу є те, що відлякує західних туристів, – це слабке володіння англійською мовою обслуговуючого персоналу готелів, місць громадського харчування, поліцейськими, а також нестача гідів-перекладачів у музеях, маршрутних екскурсійних бюро, особливо в пік туристичного сезону. Тому різноманітні туристичні підрозділи Болгарії часто запрошують на сезон працювати іноземних студентів, які володіють англійською, включаючи студентів з України та, зокрема, зі Східноєвропейського університету імені Лесі Українки.

Однією з головних проблем болгарської економіки, як і для більшості пострадянських країн у цілому, є катастрофічний стан їхніх доріг. Навіть міжнародні траси в Болгарії досить проблемні з погляду їх зручності й безпечності, оскільки вони завантажені далекобійним транспортом. У державі

відсутня достатня кількість потужних міжнародних магістралей – автобанів із багатьма смугами руху та необхідною інфраструктурою. Окрім того, багато болгарських доріг пролягають у складній для руху гірській місцевості, адже рельєф країни є здебільшого гірським, а взимку й у період частих дощів це загрожує зсувами, перекриттям автошляхів і розмиванням доріг. Пасажирський автотранспортний парк Болгарії, окрім міст Софії, Бургаса та Варни, є здебільшого застарілим і потребує повного оновлення [3], як більшість пасажирських суден і поромів, що курсують водами Дунаю й Чорного моря. Згідно зі статистикою, лише 25 % болгарських готелів нові й оснащені згідно з новими стандартами світової сертифікації. Це переважно 4–5-зіркові заклади готельного господарства. Ще 30 % – модернізовані на базі відомих старих готелів на прибережній Чорноморській території, а 45 % – потребують переоснащення та переобладнання [12]. До останніх належать не лише архітектурні надбання «залишків епохи соціалізму», але й відомі історичні житлові об'єкти й заклади громадського харчування в культурних центрах країни. Державі потрібно активніше використовувати цей потенціал для реконструкції наявного ресторанно-готельного фонду. Порівняно низьким є рівень туристичного обслуговування в сільській місцевості й віддалених від центру та Чорного моря територіях країни.

Наявні й територіальні диспропорції в розвитку туристичного комплексу Болгарії. Зокрема, добре розвинутою є туристична інфраструктура з її обслуговуючим комплексом у Приморському пляжно-рекреаційному районі (уздовж усього Чорноморського узбережжя) та в Столичному районі (у м. Софії та прилеглих культурно-туристичних зонах), у яких зосереджено їх надмірну концентрацію. Натомість, вона досить слабка в Західних областях країни та в гірській місцевості, не враховуючи відомих гірськолижних курортів Болгарії, що теж потрібно враховувати болгарському уряду при подальшому плануванні розвитку туристичного комплексу країни.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У Болгарії налагоджена добре розвинута система туристичного обслуговування місцевого населення та іноземних туристів. Саме на збільшенні кількості останніх наголошує керівництво Болгарії з метою наповнення бюджету країни. Проте наявні проблеми стримують підвищення попиту на болгарські туристичні послуги на міжнародному ринку туристичних послуг. Тому уряду держави потрібно врахувати наявні проблемні питання з метою їх вирішення й надалі активно працювати в законодавчому й прикладному аспектах щодо реалізації стратегій розвитку туризму в Болгарії як одного зі світових туристичних центрів, що потребує подальшого наукового вивчення.

Джерела та література

1. Божинова М. Экономический потенциал Болгарии. Путеводитель инвестора / М. Божинова, П. Пейковска, К. Жекова. – Москва : Центр пром. Республики Болгария в Москве, 2008. – 160 с.
2. Бургас [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://bourgass.ru/6-mln-inturistov-posetili-bolgariyu-za-8-mesyacev-2016-goda/>
3. Де краще відпочивати [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.tourism.government.bg/bg/index.php>.
4. Економіка Європи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : ec.europa.eu.
5. Информация о туризме в Болгарии [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://rubulgaria.com/>.
6. Ковалевский Г. В. Проблемы развития туризма в Украине: интегрированный подход / Г. В. Ковалевский, Абрамов В. В. // Туристично-краєзнавчі дослідження. – Київ : ЧП «Кармаліта», 2004. – Вип. 2. – С. 19–28.
7. Матеш В. Болгарія запрошує на відпочинок / В. Матеш // Міжнародний туризм. – 2007. – № 4. – С. 62–70.
8. Офіційний сайт Болгарського союзу туристів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.btsbg.org/index.php>.
9. Офіційний сайт Євростату [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ec.europa.eu/eurostat/>.
10. Офіційний сайт курорту [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sunnybeach-bg.com/>.
11. Подорожі до Болгарії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bulgariatravel.org/ru/index.php>.
12. Путешествуйте по Болгарии [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://bolgariatravel.org/>.
13. Сравнительные данные Болгарии [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.bolgari.ru/>.
14. Ціни на відпочинок у Європі: Болгарія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.evropa.org.ua/country/bulgaria/>.
15. World Tourism Organization [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.unwto.org/en>.

References

1. Bozhynova M. Ekonomicheskyi potentsyal Bolharyi. Putevodytel ynvestora / M. Bozhynova, P. Peikovska, K. Zhekova. – M. : Tsentr promyshlennosti Respubliki Bolharyia v Moskve, 2008. – 160 s.

2. Burhas [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupa : <http://bourgas.ru/6-mln-inturistov-posetili-bolgariyu-za-8-mesyacev-2016-goda/>
3. De krashche vidpochyvaty [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.tourism.government.bg/bg/index.php>.
4. Ekonomika Yevropy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : ec.europa.eu.
5. Ynformatsiya o turyzme v Bolharyi [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupa : <http://rubolgaria.com/>.
6. Kovalevskiy H. V., Abramov V. V. Problemy razvityia turyzma v Ukrainy : yntehryrovanyj podkhod // Turystychno-kraieznachni doslidzhennia. – Kiev : ChP «Karmalita», – 2004. – Vyp. 2. – S. 19–28.
7. Matesh V. Bolhariia zaprosuie na vidpochynok / V. Matesh // Mizhnarodnyj turyzm. – 2007. – № 4. – S. 62–70.
8. Ofitsiinyi sait Bolharskoho soiuzu turystiv [Elektronniy resurs]. – Rezhym dostupu : <https://www.btsbg.org/index.php>.
9. Ofitsiinyi sait Yevrostatu [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu : <http://ec.europa.eu/eurostat/>.
10. Ofitsiinyi sait kurortu [Elektronniy resurs]. – Rezhym dostupu : <http://sunnybeach-bg.com/>.
11. Podorozhi do Bolharii [Elektronniy resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.bulgariatravel.org/ru/index.php>.
12. Puteshestvuie po Bolharyi [Elektronniy resurs]. – Rezhym dostupa : <http://bulgariatravel.org/>.
13. Sravnytelnye dannye Bolharii [Elektronniy resurs]. – Rezhym dostupa : <http://www.bolgari.ru/>.
14. Tsiny na vidpochynok u Yevropi : Bolhariia [Elektronniy resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.evropa.org.ua/country/bulgaria/>.
15. World Tourism Organization [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.unwto.org/en>.

Патийчук Виктор, Филон Ольга. Основные проблемы развития туристического комплекса Болгарии.

Рассмотрены особенности и значение развития туризма в Болгарии. Исследованы предпосылки и факторы развития туристического комплекса этой страны. Определены главные направления специализации туристической сферы Болгарии, осуществлен анализ главных показателей функционирования туристического комплекса государства. Рассмотрен уровень развития туризма страны по сравнению с другими европейскими странами. Раскрыты основные проблемы и определены на перспективы развития туристического комплекса Болгарии. Выделено пять ключевых групп проблем функционирования современного туристического комплекса Болгарии: законодательно-управленческие; экономико-социальные, культурно-ментальные, вопросы безопасности, организационно-территориальные.

Ключевые слова: туристический комплекс, специализация туризма, территориальные различия, международный туристический центр, проблемы туристического комплекса, Болгария.

Patiychuk Victor, Philon Olga. The Main Problems of Development of the Tourist Complex of Bulgaria.

Features and significance of tourism development in Bulgaria are considered. The preconditions and factors of development of tourist complex of this country are investigated. The main directions of specialization of the tourism sector of Bulgaria are determined. The analysis of the main indicators of the tourist complex of the state is carried out. The specifics of the tourism industry in Bulgaria is indicated. The level of development of tourism of the country in comparison with other European countries is generalized. The main problems and the prospects for the development of the tourist complex of Bulgaria are outlined. There are five main groups of problems of functioning of the modern Bulgarian tourist complex: legislative and administrative; economic and social, cultural-mental, security, as well as organizational-territorial.

Key words: tourist complex, specialization of tourism, territorial differences, international tourist center, problems of the tourist complex, Bulgaria.

Стаття надійшла до редколегії

25.05.2018 р.